IRFAN
AKADEMIYASI
ILM · TA'LIM · TARAQQIYOT

RESPUBLIKA ILMIY-AMALIY KONFERENSIYASI

ZAMONAVIY ILM-FAN VA INNOVATSION TADQIQOTLAR

ILM, TA'LIM, TEXNOLOGIYA VA INNOVATSIYALAR
UCHUN YANGI IMKONIYATLAR

NOYABR

TOSHKENT
O'ZBEKISTON

BUDDAVIYLIK TA'LIMOTINING ASOSIY G'OYALARI VA FALSAFIY QARASHLARI

Pozilova Muqaddas Xikmataliyevna
Namangan Davlat Pedagogika Institutining
Falsafiy va tarixiy fanlar kafedrasi kata o'qituvchisi
Eraliyeva Zaxroxon Ismoiljon qizi
Namangan Davlat Pedagogika Institutining
Maktabgacha ta'lim yo'nalishi talabasi
Tel:99870 233 92 07
E-mail zahroeralieva1@gmail.com
https://doi.org/10.5281/zenodo.24356594

Annotatsiya. Ushbu ishda jahon dinlaridan biri bo'lgan buddaviylik ta'limotining vujudga kelish tarixi, uning asosiy g'oyalari va falsafiy qarashlari tahlil qilingan. Tadqiqotda buddaviylik falsafasining negizini tashkil etuvchi «To'rt olijanob haqiqat» — azob-uqubatning mavjudligi, uning sabablari, undan xalos bo'lish imkoniyati va najot yo'llari ilmiy jihatdan yoritib berilgan. Shuningdek, insonning ruhiy kamolotga erishishini ta'minlovchi «Sakkiz bosqichli najot yo'li», karma qonuni, sansara (qayta tug'ilish) hamda nirvana tushunchalarining falsafiy mohiyati ochib berilgan. Ishda buddaviylikning axloqiy me'yorlari, zo'ravonlikdan tiyilish va ichki uyg'unlikka erishish g'oyalarining umuminsoniy qadriyatlar tizimidagi o'rni asoslab berilgan.

Kalit so'zlar: buddaviylik, falsafa, Siddhartha Gautama, to'rt olijanob haqiqat, sakkiz bosqichli najot yo'li, karma, sansara, nirvana, axloqiy qadriyatlar.

Abstract. This work analyzes the history of the emergence of Buddhism, one of the world's religions, as well as its core ideas and philosophical views. The study scientifically elucidates the "Four Noble Truths"—the existence of suffering, its causes, the possibility of deliverance, and the paths of salvation—which form the foundation of Buddhist philosophy. Furthermore, the philosophical essence of the concepts of the "Eight-Step Path of Salvation," the law of karma, sansara (rebirth), and nirvana, which ensure a person's attainment of spiritual perfection, is revealed. The work substantiates the role of Buddhist moral norms, the

ideas of abstinence from violence, and the achievement of inner harmony in the system of universal human values.

Keywords: Buddhism, philosophy, Siddhartha Gautama, the four noble truths, the eight-stage path of salvation, karma, sansara, nirvana, moral values.

Аннотация. В данной работе анализируется история возникновения учения буддизма, являющегося одной из мировых религий, его основные идеи и философские взгляды. В исследовании с научной точки зрения освещены "Четыре благородные истины," составляющие основу буддийской философии — существование страданий, их причины, возможность избавления от них и пути спасения. Также раскрыта философская сущность понятий "Восьмиступенчатого пути спасения," закона кармы, сансары (перерождения) и нирваны, обеспечивающих достижение человеком духовного совершенства. В работе обоснована роль нравственных норм буддизма, идей воздержания от насилия и достижения внутренней гармонии в системе общечеловеческих ценностей.

Ключевые слова: буддизм, философия, Сиддхартха Гаутама, четыре благородные истины, восьмиступенчатый путь спасения, карма, сансара, нирвана, нравственные ценности .

Buddaviylik ta'limotining markazida inson hayotidagi azob-uqubat muammosi turadi. Buddaviylikda bu holat dukkha tushunchasi bilan ifodalanadi. Dukkha so'zini faqat azob yoki og'riq deb tarjima qilish to'liq ma'noni bermaydi. U inson hayotidagi qoniqmaslik, beqarorlik, o'zgaruvchanlik va mavjud sharoitlardan to'liq qanoatlanmaslik holatlarini ham anglatadi. Buddaviylikning eng muhim ta'limotlaridan biri To'rt oliy haqiqatdir. Ushbu ta'limot inson hayotidagi muammoni aniqlash, uning sababini tushuntirish, muammoning tugashi mumkinligini ko'rsatish va unga olib boradigan yo'lni belgilashga qaratilgan. Birinchi oliy haqiqat hayotda dukkha mavjudligini bildiradi. Tug'ilish, qarilik, kasallik va o'lim inson uchun qiyinchilik tug'diradi. Inson o'zi istagan narsaga erisha olmaganda yoki o'zi sevgan narsasidan ayrilganda ham qoniqmaslikni boshdan kechiradi. Shu sababli dunyoviy hayot doimiy va mukammal baxtni ta'minlay olmaydi. Ikkinchi oliy haqiqat dukkhaning sabablarini tushuntiradi. Buddaviylikda insonning istaklari, bog'lanishlari va

jaholati azob-uqubatlarning muhim sabablaridan biri sifatida qaraladi. Inson narsalarni doimiy deb o‘ylaydi, ularga haddan tashqari bog‘lanadi va ular o‘zgarib ketganda azob chekadi. Uchinchi oliy haqiqat dukkhaning tugashi mumkinligini bildiradi. Inson o‘zining noto‘g‘ri istaklari va bog‘lanishlaridan xalos bo‘lish orqali ma’naviy ozodlikka erisha oladi. Ushbu holat Nirvana tushunchasi bilan ifodalanadi. To‘rtinchi oliy haqiqat dukkhaning tugashiga olib boruvchi yo‘l mavjudligini ko‘rsatadi. Bu yo‘l Sakkiz pog‘onali yo‘l deb ataladi. U insonning dunyoqarashi, maqsadi, nutqi, xatti-harakati, kasbiy faoliyati, intilishi, diqqatini jamlashi va meditatsiyasini tartibga soladi. Sakkiz pog‘onali yo‘lning birinchi jihati to‘g‘ri qarashdir. To‘g‘ri qarash inson hayotining mohiyatini, sababiyatni, axloqiy javobgarlikni va hayotning o‘tkinchiligini anglashni anglatadi. To‘g‘ri niyat insonning ichki maqsadini bildiradi. Inson yomonlik, nafrat va zo‘ravonlikka emas, balki mehr-shafqat, yaxshilik va ma’naviy rivojlanishga intilishi kerak. To‘g‘ri so‘z inson nutqining axloqiyligini anglatadi. Yolg‘on, tuhmat, haqorat va boshqalarga zarar yetkazuvchi so‘zlardan tiyilish buddaviy axloqning muhim talablaridan hisoblanadi. To‘g‘ri amal insonning xatti-harakatlarini tartibga soladi. Boshqalarga zarar yetkazmaslik, o‘g‘rilik qilmaslik va axloqiy mas’uliyat bilan yashash shu tamoyil bilan bog‘liq. To‘g‘ri tirikchilik insonning halol va boshqalarga zarar yetkazmaydigan faoliyat bilan shug‘ullanishini anglatadi. Inson o‘z manfaatini boshqalarga zarar yetkazish hisobiga ta’minlamasligi kerak. To‘g‘ri sa’y-harakat insonning o‘z ongini va xatti-harakatlarini tarbiyalashga bo‘lgan doimiy intilishini bildiradi. Inson salbiy fikr va odatlarni kamaytirishga, ijobiy fazilatlarni rivojlantirishga harakat qilishi kerak.

To‘g‘ri diqqat insonning o‘z fikrlari va his-tuyg‘ularini ongli ravishda kuzatishini anglatadi. Inson o‘zining ruhiy holatini tushunishga va nazorat qilishga o‘rganadi. To‘g‘ri jamlanish esa meditatsiya va chuqur ruhiy diqqatni rivojlantirish bilan bog‘liq. Ushbu amaliyotlar insonning ongini tinchlantirish va ruhiy haqiqatlarni anglashiga yordam beradi. Buddaviylikdagi yana bir muhim tushuncha karma hisoblanadi. Karma insonning ongli ravishda amalga oshirgan harakatlari va ularning oqibatlari bilan bog‘liq. Yaxshi niyat va yaxshi xatti-harakatlar ijobiy oqibatlarga, zararli xatti-harakatlar esa salbiy oqibatlarga olib kelishi mumkin. Karma tushunchasini oddiy taqdir tushunchasi bilan tenglashtirish to‘g‘ri

emas. Buddaviylikda insonning hozirgi holati faqat oldingi hayotdagi harakatlari bilan belgilanmaydi. Uning hozirgi qarorlari va xatti-harakatlari ham muhim hisoblanadi.

Samsara tug'ilish, o'lim va qayta tug'ilishlar jarayonini anglatadi. Buddaviylikda inson mavjudligi samsara doirasida davom etishi va bu jarayon dukkha bilan bog'liq ekanligi ta'kidlanadi.

Nirvana samsaradan ma'naviy ozod bo'lish bilan bog'liq. Nirvana oddiygina moddiy joy emas. U istak, nafrat va jaholatning tugashi, insonning ichki ozodlikka erishishi sifatida talqin qilinadi. Buddaviylik falsafasida anitya, ya'ni o'tkinchilik tushunchasi ham muhim o'rin tutadi. Dunyodagi barcha shartlangan hodisalar o'zgaradi. Insonning tanasi, his-tuyg'ulari, boyligi, mavqei va hayot sharoitlari doimiy emas. O'tkinchilikni anglash insonning dunyoviy narsalarga haddan tashqari bog'lanishidan xalos bo'lishiga yordam beradi. Inson hamma narsa o'zgarishini tushunsa, yo'qotish va o'zgarishlarga nisbatan ruhiy jihatdan tayyorroq bo'lishi mumkin. Buddaviylikdagi anatta yoki "doimiy o'zlikning yo'qligi" g'oyasi ham muhimdir. Buddaviylik insonda o'zgarmas va abadiy shaxsiy mohiyat mavjudligi haqidagi qarashni rad etadi. Insonning shaxsiyati turli jismoniy va ruhiy jarayonlarning o'zaro bog'liqligidan tashkil topadi. Buddaviylikda o'zaro bog'liqlik g'oyasi ham muhim. Hech bir hodisa mutlaqo mustaqil holda paydo bo'lmaydi. Har bir voqea muayyan sabab va shartlar bilan bog'liq. Bu ta'limot inson va tabiat, shaxs va jamiyat o'rtasidagi munosabatlarni tushunishda ham muhim ahamiyatga ega. Rahm-shafqat buddaviy axloqning markaziy qadriyatlaridan biridir. Inson boshqa mavjudotlarning azobini tushunishga va ularga zarar yetkazmaslikka harakat qilishi kerak. Mehribonlik, sabr, bag'rikenglik va kechirimlilik buddaviy axloqiy qarashlarda yuqori baholanadi. Buddaviylik ta'limotida inson o'zining ruhiy holatini boshqarishga qodir mavjudot sifatida ko'rinadi. Insonning fikri uning so'zlari va xatti-harakatlariga ta'sir qiladi. Shu sababli ongni tarbiyalash axloqiy tarbiyaning asosi sifatida qaraladi. Buddaviylikning falsafiy qarashlari keyinchalik turli maktablar tomonidan yanada rivojlantirildi. Mahayana an'anasida bo'shliq, bodhisattva va barcha mavjudotlarning ma'rifatga erishishi kabi g'oyalar rivojlangan. Theravada an'anasida esa shaxsiy ma'rifat, monastir hayoti va qadimgi ta'limotlarni saqlashga katta e'tibor berilgan. Buddaviylikning falsafiy merosi faqat diniy

doirada qolib ketmagan. U Sharq falsafasi, axloqshunoslik, psixologiya va san'atga katta ta'sir ko'rsatgan. Bugungi kunda ham buddaviylikning meditatsiya, ongni kuzatish, rahm-shafqat va ichki xotirjamlik haqidagi qarashlari keng o'rganilmoqda.

Buddaviylik uzoq tarixiy rivojlanish jarayonida ko'plab diniy va falsafiy matnlarni yaratgan. Dastlab Buddaning ta'limotlari yozma ravishda emas, balki og'zaki shaklda saqlangan. Uning shogirdlari va rohiblar ta'limotlarni yodlab, jamoa yig'inlarida takrorlab kelganlar. Keyinchalik buddaviy ta'limotlari yozma ravishda to'plangan. Eng mashhur to'plamlardan biri Tipitaka yoki Tripitaka hisoblanadi. Bu nom "Uch savat" degan ma'noni bildiradi. Tripitaka buddaviylikning muhim diniy va falsafiy manbalaridan biri hisoblanadi.

Tipitakaning birinchi qismi Vinaya Pitaka deb ataladi. Unda rohiblar va rohibalar hayotini tartibga soluvchi qoidalar berilgan. Monastir hayoti, jamoa tartibi, diniy majburiyatlar va rohiblarning xulq-atvori bilan bog'liq masalalar ushbu qismda aks etgan.

Tipitakaning ikkinchi qismi Sutta Pitaka hisoblanadi. Unda Buddaning va'zlari, suhbatlari va ta'limotlari jamlangan. To'rt oliy haqiqat, Sakkiz pog'onali yo'l, karma, meditatsiya, axloq va boshqa masalalar bilan bog'liq ta'limotlar shu manbalar orqali saqlangan.

Tipitakaning uchinchi qismi Abhidhamma Pitaka deb ataladi. U buddaviy ta'limotning falsafiy va psixologik tahliliga bag'ishlangan. Unda inson ongi, ruhiy holatlar va mavjudlik jarayonlari batafsil tahlil qilinadi. Buddaviylikning boshqa yo'nalishlarida ham ko'plab muqaddas matnlar shakllangan. Mahayana an'anasida Prajnaparamita sutralari, Lotus sutrasi, Lankavatara sutrasi va boshqa ko'plab asarlar muhim hisoblanadi. Bu matnlarda bodhisattva g'oyasi, donolik, rahm-shafqat va mavjudlikning mohiyati haqida ta'limotlar rivojlantirilgan. Vajrayana an'anasida esa tantrik matnlar, mantralar va maxsus meditatsiya amaliyotlari bilan bog'liq diniy manbalar muhim o'rin egallaydi. Tibet buddaviyligida katta hajmdagi diniy va falsafiy adabiyot shakllangan. Buddaviylikdagi diniy amaliyotlar turli hudud va maktablarda bir-biridan farq qiladi. Meditatsiya, diniy matnlarni o'qish, Budda ta'limotlarini o'rganish, ehson qilish, rohiblarga yordam berish va muqaddas joylarni ziyorat qilish keng tarqalgan.

Meditatsiya buddaviylikning eng muhim amaliyotlaridan biridir. U insonning diqqatini jamlash, ongini tinchlantirish va ichki holatini kuzatishga xizmat qiladi. Meditatsiyaning turli shakllari mavjud bo'lib, ayrimlari diqqatni bir obyektga qaratishga, ayrimlari esa insonning

fikr va his-tuyg'ularini kuzatishga asoslanadi. Buddaviylikda ibodat tushunchasi boshqa dinlardagidan ayrim jihatlari bilan farq qilishi mumkin. Budda ko'pincha yaratuvchi xudo sifatida emas, ma'rifatga erishgan ustoz sifatida qabul qilinadi. Shuning uchun Budda tasviri oldida ta'zim qilish yoki unga hurmat ko'rsatish ko'proq uning ta'limoti va ma'naviy namunasi oldidagi hurmatni ifodalaydi. Ehson qilish buddaviy jamoalarda muhim diniy amaliyot hisoblanadi. Oddiy dindorlar rohiblarga oziq-ovqat, kiyim-kechak va boshqa zarur narsalarni taqdim etishlari mumkin. Bu amaliyot saxovat va yaxshilik qilish bilan bog'lanadi. Buddaviylikda ziyorat ham muhim ahamiyatga ega. Hindistondagi Budda hayoti bilan bog'liq joylar buddaviy muqaddas hisoblanadi. Lumbini Buddaning tug'ilgan joyi, Bodh Gaya ma'rifatga erishgan joy, Sarnath dastlabki va'zlar bilan bog'liq hudud, Kushinagar esa Buddaning vafoti bilan bog'liq joy sifatida tanilgan. Buddhaviylik me'morchiligida stupa alohida o'rin egallaydi. Stupa diniy yodgorlik sifatida shakllangan va Budda yoki boshqa muqaddas shaxslar bilan bog'liq qoldiqlarni saqlash joyi sifatida ham xizmat qilgan. Buddaviylik san'atida Budda tasviri keng tarqalgan. Dastlabki davrlarda Budda ko'pincha daraxt, g'ildirak, iz yoki bo'sh taxt kabi ramzlar orqali ifodalangan. Keyinchalik inson qiyofasidagi Budda haykallari keng tarqalgan. Buddaviylikning asosiy yo'nalishlari tarixiy rivojlanish jarayonida shakllangan. Theravada, Mahayana va Vajrayana ana shu yirik yo'nalishlardan hisoblanadi. Theravada "oqsoqollar ta'limoti" ma'nosini bildiradi. Bu yo'nalish qadimgi buddaviy an'analarni saqlashga katta e'tibor beradi. Shri-Lanka, Myanma, Tailand, Laos va Kambodjada Theravada an'anasi keng tarqalgan. Theravada an'anasida rohiblik hayoti muhim o'rin egallaydi. Rohiblar diniy ta'limotlarni o'rganish, meditatsiya qilish va diniy jamoaga xizmat qilish bilan shug'ullanadilar. Oddiy dindorlar esa ehson qilish, diniy qoidalarni bajarish va ma'naviy hayotini rivojlantirishga intiladilar.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdurahmonov A. Dinshunoslik asoslari. Toshkent: O'zbekiston Milliy ensiklopediyasi, 2010.

2. Jo'raev N., Fayzullaev T. O'zbekiston tarixi. Toshkent: Ma'naviyat, 2011.

3. Komilov N. Tasavvuf yoki komil inson axloqi. Toshkent: Yozuvchi, 1996.

4. O'zbekiston Respublikasi Oliy va o'rta maxsus ta'lim tizimi uchun tayyorlangan Dinshunoslik va jahon dinlari bo'yicha o'quv materiallari. Toshkent: ZiyoNET elektron kutubxonasi.

5. Dunyo dinlari. Oliy ta'lim uchun o'quv materiali. Toshkent: ZiyoNET elektron kutubxonasi, 2016.